

ПОЗДНЕСКИФСКИЕ ПОСЕЛЕНИЯ ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ ПРЕДГОРНОГО КРЫМА

В статье публикуются сведения о группе позднескифских поселений, расположенных в восточной части Крымского Предгорья между Неаполем Скифским и Феодосией. Почти все они принадлежат к поселениям сельского типа, состоящим из крупного селища и небольшого укрепленного городища, выполнявшего, в первую очередь, роль убежища для местных жителей. Многие памятники такого типа появляются еще в III—II вв. до н. э. Во второй половине I в. н. э. жизнь на большинстве поселений, расположенных на границе степи и горного района, замирает. Новый подъем ощущается лишь в первой половине III в. н. э. Во второй половине этого же столетия жизнь прекращается почти на всех поселениях.

Судя по типам поселений и хронологии, можно говорить о том, что в центральной и восточной части Крымского Предгорья прослеживается развитие одних и тех же исторических процессов: в III—II вв. до н. э. районы интенсивно заселяются; ядро государства формируется в центральной зоне; восточная — существует как ее периферия. На всей территории хорошо прослеживается подъем I ст. до н. э. — первой половины I в. н. э., сменяющийся кризисом, из которого эта часть Крымской Скифии выходит лишь к началу III в. н. э., находясь, вероятно, уже под протекторатом Боспора.

S. G. Koltukhov

LATE-SCYTHIAN SETTLEMENTS OF THE EASTERN PART OF THE FOOTHILL CRIMEA

A group of Late Scythian settlements located in the Eastern part of the Crimean Foothills between Scythian Naples and Feodosia is described in the paper. Almost all of them belong to rural settlements which consist of a large estate and a small fortified site which, first of all, was a refuge for local dwellers. A lot of such settlements appeared in the 3d-2nd cent. B. C. In the late part of the 1st century A. D. in most settlements located on the boundary between the steppe and mountain region life came to a standstill. Life was revived again in the early 3rd century A. D. to be changed by extinction in the late 3d century almost in all the settlements.

Proceeding from the types of settlements and chronology it is possible to trace development of the same historical processes in the central and eastern parts of the Crimean Foothills: intensive population of the regions in the 3d-2d centuries B. C.; formation of the state kernel in the central zone, eastern zone being its periphery; a rise in the whole territory in the 1st cent. B. C. and early 1st cent. A. D. changed by crisis which ceased in that part of the Crimean Scythia only by the early 3rd cent. A. D. when it was probably under protectorate of Bosphorus.

Одержано 28.02.90

ПРО ОСІЛЕ НАСЕЛЕННЯ ПОНИЗЬ ДНІПРА ТА ПІВДЕННОГО БУГУ У X—XIII СТ.

С. Б. Буйських, М. М. Ієвлєв

У статті на основі нових археологічних матеріалів та з залученням писемних джерел досліджується питання про осіле населення понизь Дніпра та Південного Бугу — району постійного суперництва Давньої Русі та Візантії X—XIII ст.

© С. Б. БУЙСЬКИХ, М. М. ІЄВЛЄВ, 1991

Районам Нижніх Подніпров'я та Побужжя з давніх часів належала важлива роль в економіці населення Північної Надчорноморщини та всього Чорноморського басейну. Зручні річкові шляхи по Дніпру та Південному Бугу були одними із головних транспортних артерій для надходження товарів з районів Чорноморського басейну та Східного Середземномор'я до населення Центральної, Східної та Північної Європи. Саме транзитна торгівля впливала на економіку населення понизь Дніпра та Південного Бугу ще з доби бронзи.

За античних часів торговельні зв'язки завдяки давньогрецькому полісу — Ольвії, що знаходиться поблизу гирла Південного Бугу, набувають постійного характеру, підтвердженням чого є численні знахідки античного імпорту на території Східної Європи, особливо в районі Дніпро-Бузького басейну. Будучи основним постачальником продуктами харчування (зерно, рибна, худоба тощо) та сировиною елліністичних держав, а потім східних провінцій Римської імперії та утвореної на їхньому місці Візантійської імперії, цей район постійно перебував у сфері їхніх економічних та політичних інтересів.

Помітний вплив ці землі мали і в період становлення та розквіту Київської Русі (X—XIII ст.). На той час Дніпро набув значення найголовнішої водної магістралі на шляху «із варяг у греки»¹. З гирла Дніпра руські «гості» виходили «на лодях» у Чорне (Руське) море, займалися рибним, соляним промислами та торгівлею². Цей шлях поєднував Північну Русь з Південною, Прибалтику та Скандинавію із Візантією. По Дніпру, окрім торговельних та промислових караванів, пересувалися також руські дружини³.

Південне Подніпров'я та, особливо, пониззя й гирло Дніпра стають районом постійного політичного та економічного суперництва Київської Русі з Візантією. Починаючи з X ст., про нього згадується практично в усіх дипломатичних угодах цих двох держав — 907, 911, 944 рр.; характерно, що за останньою угодою гирло Дніпра й так зване «Білобережжя» визнавалися сферою впливу Русі⁴. Взимку 971—972 рр. у Білобережжі зимував київський князь Святослав, до того ж, як гадають, зупинився з дружиною на одному з постійних поселень цього регіону⁵. Існувало давньоруське поселення й на острові св. Еферія, де, згідно Костянтину Порфірородному, відпочивали каравани руських суден перед виходом у море⁶. Пізніше, в районі гирла Дніпра виникає давньоруське місто-порт Олешша, яке згадується в Іпатіївському літопису під 1084, 1153, 1164 та 1213 роках⁷.

У цьому ж регіоні, ймовірно, могли існувати й грецькі (херсонеські) поселення⁸, а пізніше розміщувалися факторії або тимчасові стоянки берладників, бродників та «галицьких вигонців»⁹.

На жаль, незважаючи на актуальність і важливість проблеми заселеності регіону східнослов'янськими племенами, а пізніше давньоруським осілим населенням, розв'язання її при сучасному стані джерел досить складне. Почасти це пояснюється незначною кількістю згадок у літописах про слов'янські племена регіону, почасти — недостатнім вивченням ранньосередньовічних поселень понизь Дніпра та Південного Бугу. Донедавна було відомо лише 7 пам'яток (рис. 1. I, 1, 4—9).

¹ Ключевский В. О. Курс русской истории.— М., 1987.— Ч. 1.— С. 137—138.

² Мавродин В. В. Русское мореходство на южных морях.— Симферополь, 1955.— С. 29.

³ Ипатьевская летопись // ПСРЛ.— СПб., 1843.— Т. II.— С. 134; Лаврентьевская летопись // ПСРЛ.— СПб., 1846.— Т. I.— С. 118.

⁴ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси.— М., 1980.— С. 247, 248.

⁵ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава.— М., 1982.— С. 111, 124.

⁶ Константин Багрянородный. Об управлении империей // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья.— М., 1982.— С. 273.

⁷ Мавродин В. В. Начало мореходства на Руси.— Л., 1950.— С. 29.

⁸ Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений.— М., 1956.— С. 304.

⁹ Мавродин В. В. Указ. соч.— С. 10, 29.

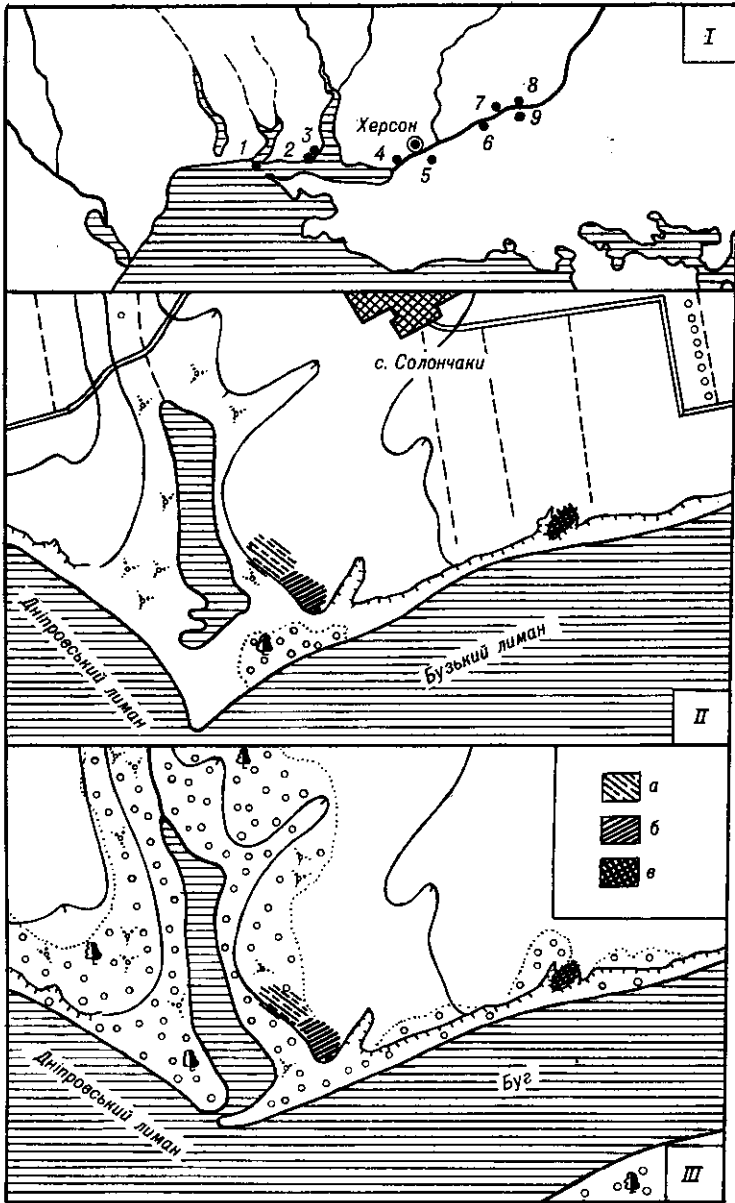

Рис. 1. I — Давньоруські пам'ятки X—XIII ст. у пониззі Дніпра: 1 — Березань; 2 — Аджигол-1; 3 — Дніпровське-2; 4 — Великий Потьомкінський острів; 5 — Цюрупинськ; 6 — Любимівка; 7 — Зміївка; 8 — Республіканець; 9 — Кайри; 11—111. Палеогеографічна реконструкція району Аджигольської балки. Схема району: 11 — в сучасну добу; 111 — у середньовічний період. Умовні знаки: а — черняхівське поселення Аджигольська Коса, б — багатошарове поселення Аджигол-1, в — багатошарове городище Дніпровське-2.

1. *Березань* (рис. 1. I, 1). Тут розкопаний потужний культурний шар X—XIII ст., насичений фрагментами візантійських амфор та слов'янською керамікою з хвилястим орнаментом, досліджені залишки заглиблених у землю жител, залізоробна майстерня з горнами та великою кількістю залізних виробів: сокир, цвяхів, серпів, наконечників стріл, дротиків, частин кінської зброї. Зафіксовані сліди активної зайнятості населення рибальством. Серед знахідок — натільні хрестики XII ст. та двозубе князівське тавро одного з Рюриковичів¹⁰.

2. *Великий Потьомкінський острів* (рис. 1, I, 4). Культурний шар містить численні матеріали X—XIII ст. — плінфу, фрагменти візантій-

¹⁰ Болтенко М. Ф. Стародавня руська Березань // Археологія.— 1947.— Т. 1.— С. 39—51.

ських та херсонських амфор, червоно- та сіроглиняного гончарного посуду, поливи, скляні та кістяні вироби¹¹.

3. *Цюрупинськ* (рис. 1. I, 5). На місці сучасного м. Цюрупинська, як традиційно вважають, знаходилося літописне Олешшя¹². Поки що, однак, надійних археологічних слідів цього слов'янського міста у прилеглій місцевості не знайдено¹³, за винятком, можливо, лише слов'янської стоянки XII—XIII ст. неподалік від с. Раденськ Цюрупинського району, звідки походить срібник князя Володимира та середньовічний меч¹⁴.

4. *Любимівка* (рис. 1. I, 6). На відомому Любимівському городищі рубежу та перших століть н. е. у верхніх шарах зустрічаються численні фрагменти слов'янської кераміки IX—XI ст.¹⁵ В одному з курганів поблизу села виявлено поховання давньоруського дружинника X—XI ст.¹⁶

5. *Змійка* (рис. 1. I, 7). Поблизу села досліджувалось слов'янське поселення IX—XI ст.¹⁷ Розкопано три житла напівземлянкового типу та залишки печей. Трапились залізни вироби (ножі, ножиці, кінські стремена), кам'яні жорна, пряслиця, фрагменти амфор, а також багато гончарного посуду з хвилястим орнаментом.

6. *Республіканець* (колишня Кам'янка) (рис. 1. I, 8). На березі поблизу села зафіксовані залишки слов'янського поселення XII—XIII ст.¹⁸

7. *Каїри* (рис. 1. I, 9). На південь від села розкопаний ґрунтовий могильник X—XII ст.¹⁹ Поховання (89) у вузьких ямах, переважно під кам'яними закладами, розміщувалися в 10 рядів. Положення померлих — випростане, орієнтація — західна, інвентар — відносно бідний (дрібні прикраси, речі побуту). Наявність могильника передбачає існування в цей час у пониззі Дніпра великого слов'янського поселення²⁰.

Таким чином, на цьому здебільшого вичерпувалися відомості про осіле населення пониззя Дніпра X—XIII ст. Більшість синхронних пам'яток Степового Подніпров'я²¹ і тим більше Побужжя²² розміщуються значно вище згаданих поселень. Однак, хоча поселення Південного Подніпров'я й знаходилися за укріпленими кордонами Давньої Русі, які простягалися вздовж Сули та Росі, і влада київських князів на них не поширювалася²³, в літературі неодноразово підкреслювалось, що контроль над торговельним шляхом по Дніпру все ж таки перебував у їхніх руках²⁴. Це змушує припустити наявність у пониззі Дніпра

¹¹ Борисов В. Е. Звіт про археологічну розвідку на Великому Потьомкінському о-ві у дельті Дніпра // НА ІА АН УРСР.— Ф. е. 1972/42.— С. 2—19.

¹² Погребняк Л. С. До палеогеографії Олешшя // Географічний збірник.— 1961.— Вип. 4.— С. 127—144.

¹³ Ратнер І. Д. Довідник з археології України. Херсонська область.— К., 1984.— С. 81—82. Ряд дослідників (О. В. Бодянский, А. Т. Сміленко, Л. С. Махновець та ін.) вважають, що Олешшя згодом знаходилося на Великому Потьомкінському острові.

¹⁴ Мец Н. Д. Незданное серебряники ГИМа // НС.— 1963.— Вип. 1.— С. 98—102; Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья УССР.— К., 1951.— С. 341.

¹⁵ Дмитров Л. Д., Зуц В. Л., Копилов Ф. Б. Любимівське городище рубежу нашої ери // АП УРСР.— К., 1961.— Т. X.— С. 18 і наст.; Зубар В. М., Храпунов І. М. Нові дослідження Любимівського городища // Археологія.— 1989.— № 4.— С. 132.

¹⁶ Болтрик Ю. В., Зарайская Н. П. Раскопки курганов близ с. Любимовка, Каховского р-на // АИУ 1968.— К., 1971.— С. 10.

¹⁷ Бураков А. В. Слов'янське поселення на Нижньому Дніпрі // Вісник АН УРСР.— 1953.— Вип. 10.— С. 38—42.

¹⁸ Ратнер І. Д. Вказ. праця.— С. 19.

¹⁹ Махно Є. В. Розкопки могильника і поселень поблизу с. Каїри // АП УРСР.— К., 1961.— Т. X.— С. 131—155.

²⁰ Сміленко А. Т. Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.).— К., 1975.— С. 188.

²¹ Там же.— С. 163.— Рис. 58.— С. 179.— Рис. 61.

²² Хавлюк П. І. Давньоруські городища на Південному Бузі // Слов'яно-руські старожитності.— К., 1969.— С. 158.— Рис. 1.

²³ Козловский А. А. Этнический состав оседлого населения Южного Поднепровья в IX—XIV вв. // Земли Южной Руси в IX—XIV вв.— К., 1985.— С. 68, 69.

²⁴ Пашуто В. Г. Внешняя политика Древней Руси.— М., 1968.— С. 85, 217; Толоч-

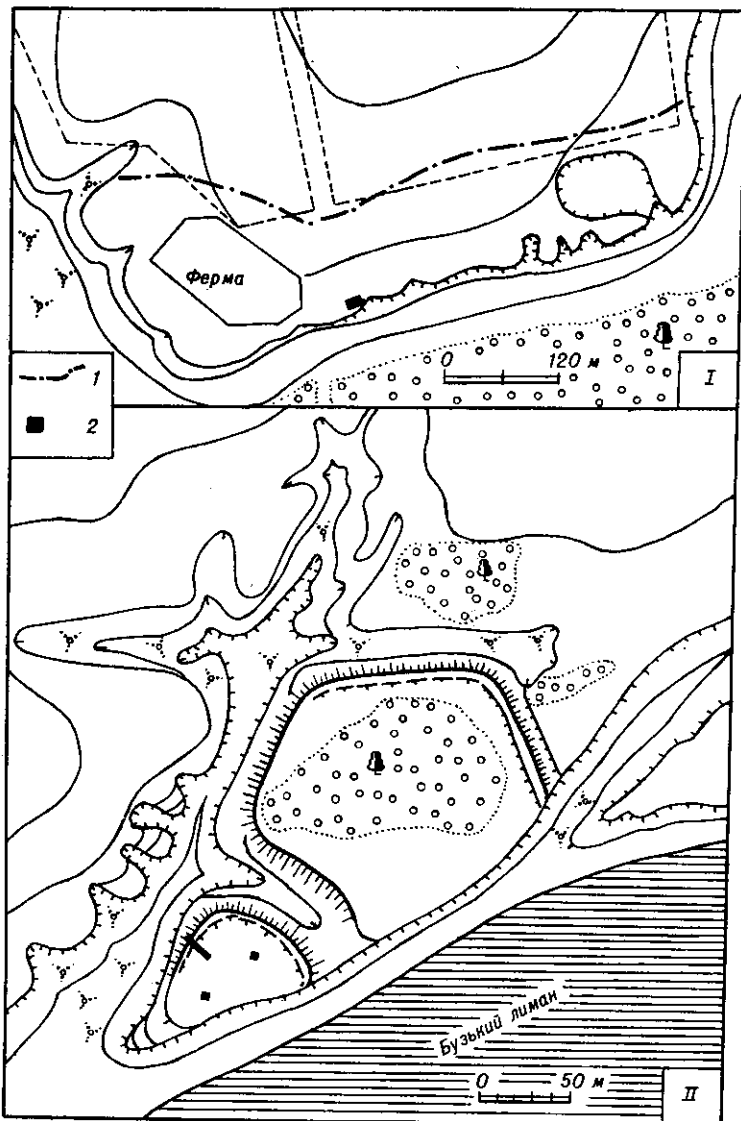

Рис. 2. Плани поселень: I — Аджигол-1, II — Дніпровське-2. Умовні знаки: 1 — межі поселення; 2 — розкопки, що вміщували на поселеннях середньовічний культурний шар.

системи опорних пунктів, через які Русь контролювала прилеглі райони²⁵. Однак розглянуті вище дані показують, що п'ять відомих до недавня пам'яток розміщувалися лише вздовж дніпровського гирла та одні (Березань) власне вже у морі, тобто, поміж Березанню та гирлом Дніпра на берегах Дніпровського лиману поселення невідомі.

Деякою мірою лакуну в цьому питанні заповнюють нові дані, одержані у 1982 р. під час робіт Периферійного загону Ольвійської експедиції ІА АН УРСР (по дослідженню двох поселень хори Ольвії — Аджигол-1 (рис. 1, I, 2) та Дніпровське-2 (рис. 1, I, 3), де був відкритий культурний шар X—XIII ст.²⁶

Поселення Аджигол-1 (рис. 1, II—III, б) знаходиться у гирлі Аджигольської балки, на плато першої надзаплавної тераси її лівої щокі, яка здіймається над низькою піщаною косою у місці злиття Бузького

ко П. П. Киевская земля // Древнерусские княжества X—XIII вв.— М., 1975.— С. 15.

²⁵ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси.— С. 248.

²⁶ Буйских С. Б. Некоторые итоги изучения ольвийской хоры // ПИО (Тез. докл. семинара).— Парутино, 1985.— С. 10.

та Дніпровського лиманів. Це місце активно використовувалось у різні епохи. Велике пізньоархаїчне поселення (кінець VI — початок V ст. до н. е.) пізніше було перекрите античними поселеннями IV—III ст. до н. е. та I—III ст. н. е. меншої площі. У північно-західній частині плато знаходиться черняхівське поселення III—IV ст. (Аджигольська Коса-1).

В одному з розкопів 1982 р. (рис. 2, 1) архаїчний шар виявився перерізаним культурним шаром середньовічного часу, в якому знайдено два заглиблених у землю підпрямокутних житла — одне повністю, а друге частково.

Житло № 1 (рис. 3, 1) мало розміри 3,5×3 м. Його кути злегка заокруглені. Орієнтовано за ледве зсунутою віссю південь — північ, заглиблене у землю від рівня материка на 0,50 м (1,3 м від рівня су-

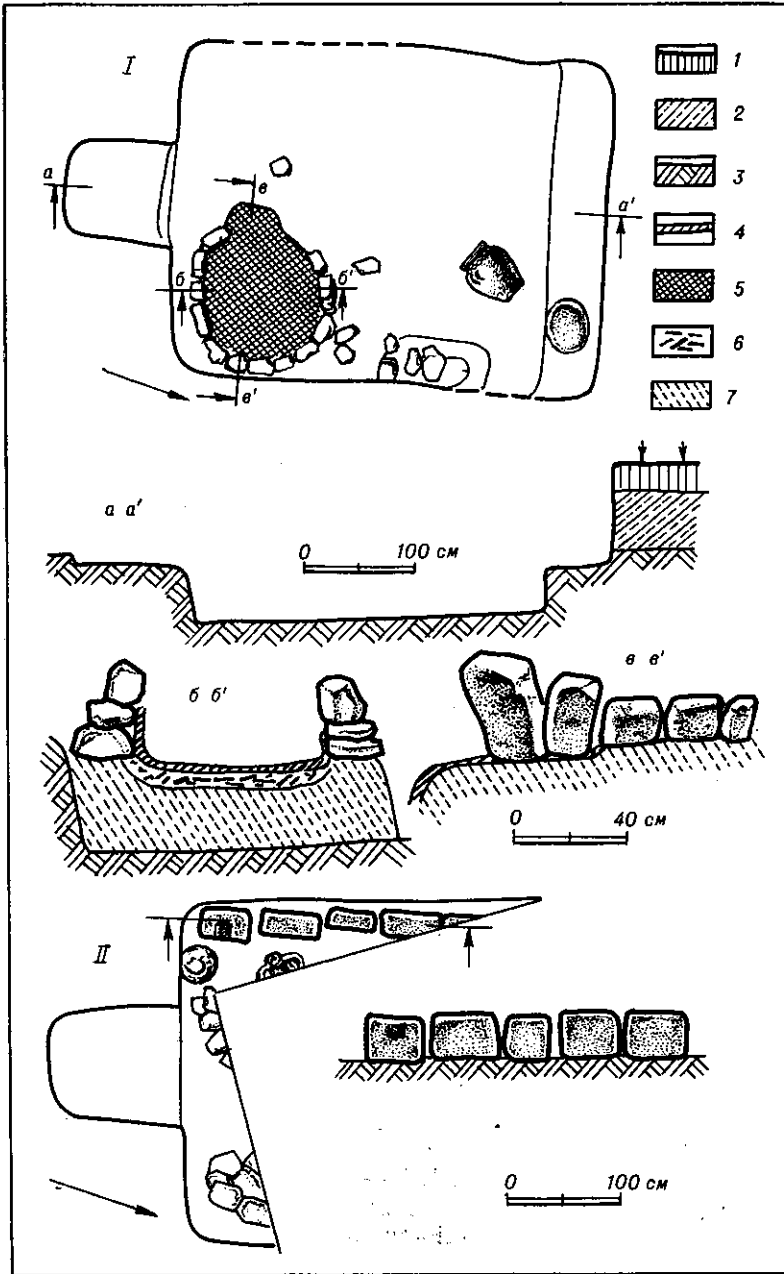

Рис. 3. Аджигол-1: I — житло № 1; II — житло № 2. Умовні знаки: 1 — чорноземний гумусний ґрунт; 2 — сіро-золисто-глинистий шар; 3 — материк; 4—5 — чорні печі; 6 — підсілка з битої кераміки; 7 — лесовий осталець.

Рис. 4. Житло № 1. Вид з півночі (фото).

часної денної поверхні). Вхід оформлений у вигляді тамбура-сходинок $1,0 \times 0,8$ м, висотою 0,1 м. У південно-східному куті приміщення знаходилися залишки круглої печі, складеної з великих кам'яних плит на лесовому останці (рис. 4). Зовнішній діаметр печі — $1,15 \times 1,0$ м, внутрішній — $0,8-0,8$ м; висота, яка збереглася — 0,6 м. Підмурок глиняного череня здіймається над рівнем підлоги на 0,27 м. Черинь печі мав два прошарки підмазки. Під черенем виявлена підсипка з битої обпаленої кераміки товщиною 0,05 м.

Підлога житла відносно рівна, глинобитна. Ямки від підпірних стовпів відсутні. На підлозі приміщення лежав великий червоноглиняний горщик (корчага або ж піфос?). Впродовж північної стінки споруди знаходилася лежанка або виступ-полічка ($3,0 \times 0,45$ м), яка підноситься над підлогою на 0,4 м. На виступі лежало *in situ* грубо оброблене гранітне блюдо розмірами $0,4 \times 0,52 \times 0,03$ м. Окрім корчаги та блюда, в золистому заповненні житла знайдено небагато фрагментів кухонної (гончарної) кераміки та уламків амфор, які ми розглянемо нижче.

Житло № 2 (рис. 3, II) знаходилося на 7,7 м на схід від житла № 1 та також було орієнтоване за ледве зсунутою віссю південь-північ. Розміри розкритої частини — $3,0 \times 3,0$ м. Кути, як і в житла № 1 — заокруглені. Вхід має розміри $1,3 \times 0,95$ м. Глибина житла 0,92 (1,72), підлога — глинобитна. Праворуч входу виявлено залишки печі, як і у першому житлі. Однак на відміну від нього у житлі № 2 біля західного борту котловану простягалася кам'яна кладка — однорядна, орфостатна, рядова, дволицьова із масивних добре обтесаних вапнякових блоків. У межах розкопу відкрито п'ять блоків розмірами $0,4 \times 0,4 \times 0,18$; $0,42 \times 0,4 \times 0,18$; $0,4 \times 0,38 \times 0,17$; $0,5 \times 0,38 \times 0,18$; $0,42 \times 0,4 \times 0,22$ м. Крайній у кладці блок південно-західного кута приміщення мав прямокутну виїмку $0,1 \times 0,1 \times 0,1$ м, можливо, для підпирного стовпа. В цьому ж кутку землянки поруч із кладкою *in situ* на глинобитній підлозі знаходилися дві амфори та дворучний червоноглиняний горщик (рис. 5).

Конструкції та планувальна структура відкритих жител відповідають давньоруській практиці напівземлянкового будівництва X—XIII ст.²⁷, зокрема і в басейні Південного Бугу²⁸ та Південного Подні-

²⁷ Раппопорт П. О. Про розвиток планової структури давньоруських жител Лісостепової смуги // Слов'яно-руські старожитності.— К., 1969.— С. 104; Раппопорт П. А. Древнерусское жилище // САИ.— 1967.— Вып. Е 1—32.— С. 123, 124, 127, 137.— Рис. 43, 1.

²⁸ Хавлюк П. І. Вказ. праця.— С. 165.

Рис. 5. Житло № 2. Вигляд з півдня (фото).

пров'я²⁹. Найбільш близькі вони житлам Зміївського³⁰, Кичкаського³¹ та інших поселень Степового Подніпров'я. Водночас аджигольські житла мають свої місцеві особливості: у першому житлі — вирізана у материковій стінці «полічка», у другому — використання кам'яної кладки, можливо, вперше зафіксоване на пам'ятках регіону.

Керамічний комплекс поселення складається виключно з гончарного посуду. Домінуюча форма посудини — кухонні горщики (рис. 6, 1—6) конічної форми з плоскими денцями, вінцями складного профілювання — із загнутим усередину краєм, манжетоподібні або фігурні. Глина: коричнева, червона, рожева. Горщики орнаментовані під шийкою лінійним або хвилястим орнаментом, рідше — без орнаменту. За аналогією із знахідками на давньоруських пам'ятках вони датуються XI—XII — першою половиною XIII ст.³²

Як і у Південному Подніпров'ї, на Аджиголі трапилась частина кераміки архаїзованого вигляду. Це, зокрема, кухонні сіроглиняні горщики (рис. 6, 7—8), які мають аналогії серед салтівських старожитностей³³.

У салтівських традиціях виконана й корчага (або піфос) із житла № 1 (рис. 6, 9)³⁴. Корчага має продовгуватий зрізано-конічний тулуб, відносно широкі горло та дно, вінця злегка відігнуті й відбиті рельєфним валиком. На плічках — невеликі ручки, круглі у розрізі. На шийці та верхній плоскій частині вінця нанесено врізний хвилястий орнамент. Близький за формою піфос з двома ручками був знайдений при розкопках Саркела³⁵. Однак він сіроглиняний і має наліпні валики на тулубі. Наша ж посудина цеглисто-червона, покрита щіль-

²⁹ Козловский А. А. Указ. соч.— С. 63—64.

³⁰ Бураков А. В. Вказ. праця.— С. 39—40.

³¹ Сміленко А. Т. Вказ. праця.— С. 181—183.— Рис. 63.

³² Мезенцева Г. Г. Давньоруське місто Родень.— К., 1968.— Табл. XVII—XIX; Кучера М. П. Древній Пліснеск // АП УРСР.— К., 1962.— Т. XII.— Рис. 20, 1, 2; Толочко П. П. Ремесленне производство. Гончарное дело // Новое в археологии Киева.— К., 1981.— С. 298—301.

³³ Пархоменко О. В. Поселение салтовской культуры у с. Жовтневе // Земли Южной Руси в IX—XIV вв.— К., 1985.— С. 89.— Рис. 4; Ляпушкин И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона // МИА.— 1958.— № 2.— С. 108.

³⁴ Баранов И. А. Таврика в эпоху раннего средневековья.— К., 1990.— С. 94.— Рис. 31, 3.— С. 95.— Рис. 32, 12; Яковсон А. Л. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики.— Л., 1979.— С. 60.— Рис. 33.

³⁵ Плетнева Г. А. Керамика Саркела — Белой Вежи // МИА.— 1959.— № 75.— С. 218.— Рис. 6, 1.

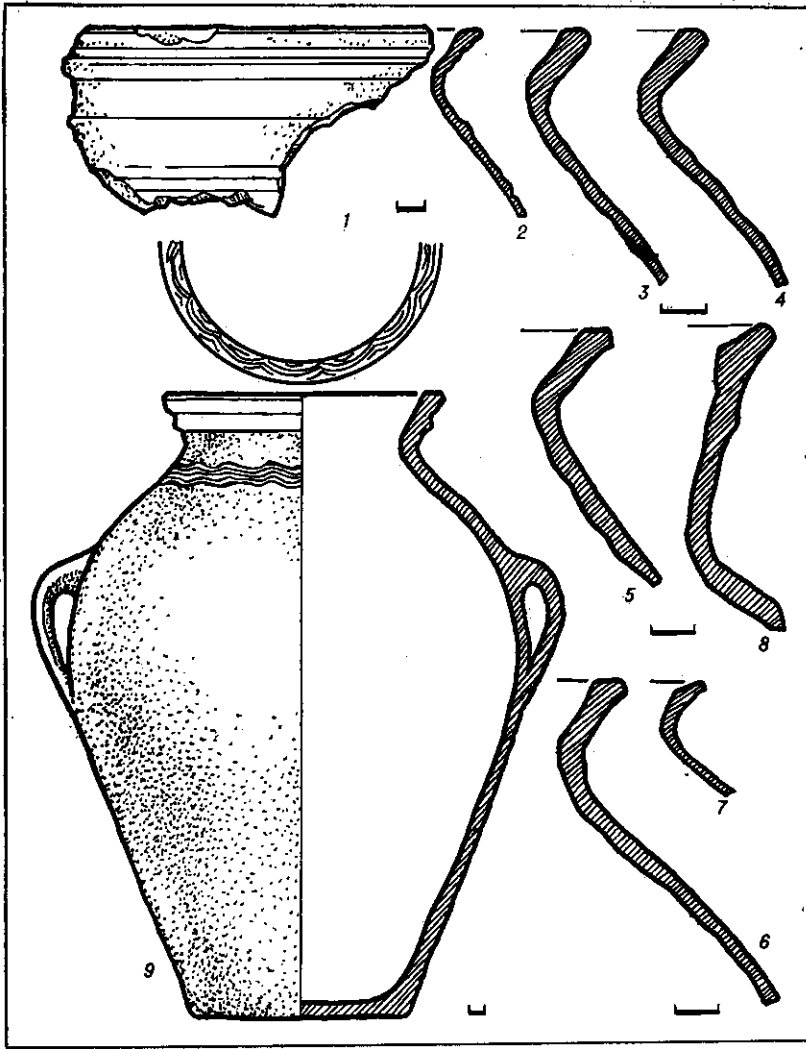

Рис. 6. Аджигол-1. Кухонна гончарна кераміка (1—9).

ним ангобом, що характерно для провінціально-візантійського гончарства Таврики X ст.³⁶

Про збереження у виготовленні посуду традицій більш раннього часу свідчить і знахідка у культурному шарі фрагмента грубого червоноуватого випалу горщика з великою домішкою у тісті жорстви та шамоту, оздобленого на шийці «мотузковим» орнаментом (рис. 7, 1). А. Т. Сміленко вважає, що кераміка X—XI ст. доживає у Степовому Подніпров'ї до домонгольського періоду, зустрічаючись разом з давньоруською XII—XIII ст. навіть у житлах³⁷.

Досить широко датуються й червоноглиняні візантійські горщики з плавним кулеподібним корпусом, вузькими різко відігнутими вінцями та плоскими ручками (однією або двома), приєднаними до верхнього краю посудини (рис. 7, 2—4). А. Л. Якобсон відносив їхню появу до IX—XIII ст. відзначаючи, що вони побутували в майже незмінному вигляді до XIII—XIV ст.³⁸

В обох житлах та у культурному шарі були знайдені фрагменти одного й того ж типу амфор. Два найбільш збережених екземпляри із житла № 2 дають уявлення про їхню форму (рис. 7, 5—6). Це різновид так званих червоноглиняних амфор з дугоподібними ручками, що

³⁶ Баранов И. А. Указ. соч.— С. 93.

³⁷ Сміленко А. Т. Вказ. праця.— С. 175, 186.

³⁸ Якобсон А. Л. Указ. соч.— С. 62.— Рис. 34, 33.— С. 117.

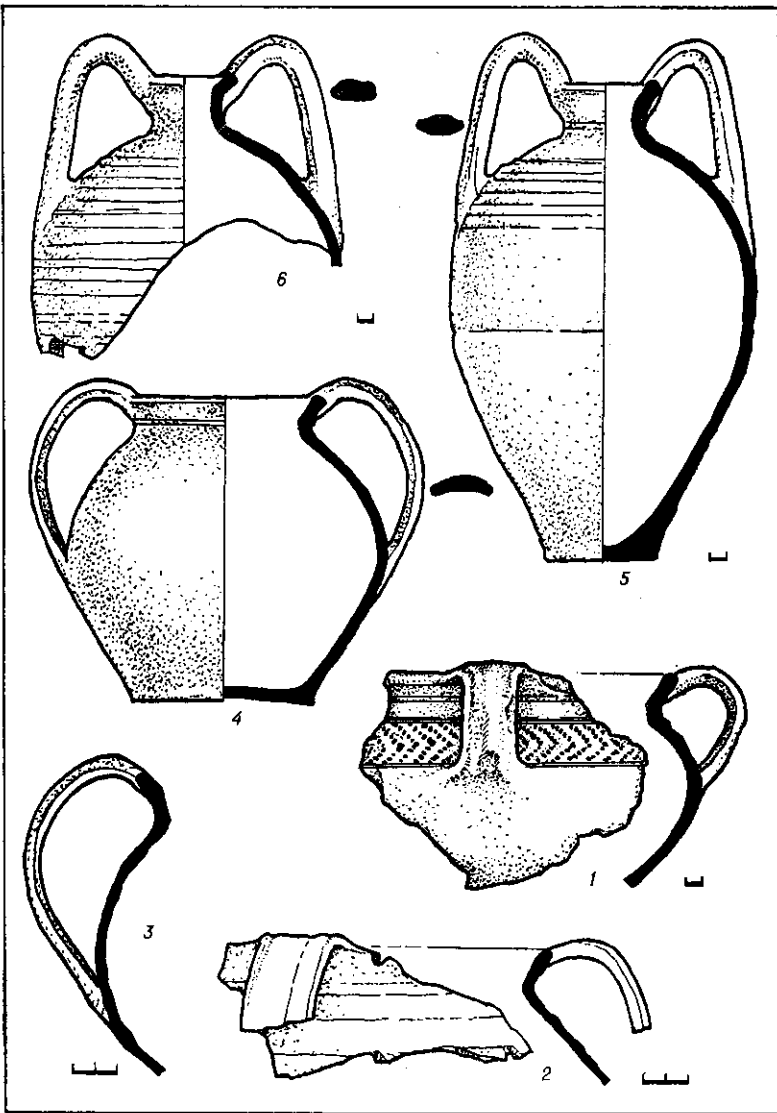

Рис. 7. Аджигол-1. Кухонна гончарна кераміка (1—4) та амфори (5—6).

мають округле або ж пласке дно³⁹. Характерною особливістю амфор є наявність горбкуватої внутрішньої поверхні. Зовнішня поверхня заглажена та покрита у верхній частині білим ангобом та кількома рядами смуг, прокреслених на сирій глині. Коротка шийка завершується вінцями з невеликим розтрубом та заокругленим краєм. Овальні ручки кріпляться одним кінцем до вінець, іншим — до нижньої частини плічок; вигни ручок підносяться вище шийки. Датуються вони переважно XII—XIII ст.

Таким чином, у цілому найбільш реальна дата існування відкритих на Аджиголі жител, ймовірно, відповідає цим рамкам, хоча саме поселення, судячи з наявності кераміки X—XI ст., могло виникнути й раніше.

³⁹ Якобсон А. Л. Средневековые амфоры Северного Причерноморья // СА.— 1951.— № 15.— С. 340—342; Якобсон А. Л., Керамика и керамическое производство...— С. 111—113; Антонова И. А., Даниленко В. Н., Ивашута Л. П. и др. Средневековые амфоры Херсонеса // АДСВ.— Свердловск, 1977.— Вып. 7.— С. 94, 95.— Рис. 25—30; Паршина Е. А. Средневековая керамика Южной Таврики // ФТ.— К., 1974.— С. 62, 63; Волков И. В. Импортная амфорная тара золотоордынского города Азака // Северное Причерноморье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII—XVI веках.— Ростов, 1989.— С. 87, 89.

Друга пам'ятка — *Дніпровське-2* — знаходиться на відстані 1,2 км на південний схід від Аджигола (рис. 1, II—III, в). Городище перших століть нашої ери розташоване на високому (42 м) урвистому плато правого берега Бузького лиману. Площа городища — 1,1 га; воно складається з двох частин (рис. 2, II): більшої північно-східної (0,85 га) та меншої південно-західної (0,25 га). Під час проведення розвідувальних робіт у південно-західній частині городища на початку 1950-х рр. були знайдені залишки наземних споруд із каменю, сирцю, очерету та глини з земляними підлогами, обмазаними глиною, а також залишки посуду (здебільшого полив'яного) та залізних виробів — лопат, лемехів, ножів, мотик, які були віднесені до XIV—XV ст.⁴⁰ На жаль, ні креслення, ні матеріали розкопок не збереглися.

Нами в цій же частині городища на розкопці I були відкриті дві господарські ями, в заповненні яких виявилася середньовічна кераміка⁴¹. Із матеріалів однієї ями вдалося повністю реставрувати дві червоноглиняні поліхромні полив'яні миски та дві тарілки з округленими стінками на кільцевому піддоні⁴². За технікою виготовлення, формою, орнаментальними мотивами та кольоровою гамою (коричнево-жовто-зелена) посуд відноситься до візантійського кола виробів XIII—XIV ст. Він часто зустрічається на пам'ятках Півдня нашої країни й добре описаний в літературі⁴³.

Як бачимо, на обох пам'ятках зустрічаються матеріали X—XIV ст., що, очевидно, вказує на безперервний характер існування тут осілого населення на той час. Аджигол та Дніпровське, таким чином, займають проміжну ланку, яка пов'язує Північне Причорномор'я із Степовим Подніпров'ям.

Необхідно відзначити, що район для поселень — в місці злиття Бузького та Дніпровського лиманів — вибрано не випадково. Таке місцезнаходження давало можливість контролювати торговельні шляхи й слугувати перевалочною базою для транзиту по обох річках, що було особливо зручним у ранньому середньовіччі, коли ширина лиманів була дещо меншою за сучасну.

Нині природне середовище району Аджигольської балки, як і всього пониззя Дніпра та Південного Бугу, дуже відрізняється від природної ситуації на цій території X—XIII ст.

За відомими свідченнями в цей період рівень Чорного моря та, відповідно, лиманів приблизно дорівнював сучасному і почав поступово понижуватися⁴⁴. В акваторії Дніпровського та Бузького лиманів існувала велика кількість зарослих лісом островів, згадка про які зустрічається у середньовічних авторів, а їхнє зображення є на середньовічних картах⁴⁵. У зв'язку з цим численні середньовічні географи вважали Буг лише однією з приток Дніпра. Так, у своєму описі цього регіону Боплан, військовий інженер XVII ст., повідомляє: «Вище Очакова на три милі (сучасні 22 км, район Аджигольської балки — С. Б., М. І.)

⁴⁰ *Славін Л. М.* Археологічні дослідження городищ, поселень та могильників Ольвійського оточення у 1949—1950 рр. // АП УРСР.—К., 1955.—Т. V.—С. 137; *Фабрициус І. В.* Археологическая карта Причерноморья УССР.—К., 1951.—С. 68, 69.—§ 147.

⁴¹ *Буйских С. Б., Бураков А. В.* Отчет о раскопках городища Днепровское-2 в 1982 г. // НА ИА АН УССР.—Ф. е. 1982/230.—С. 18—21.

⁴² *Докладніше* — див. замітку *Буракова А. В.* «Комплекс полив'яного посуду з городища Дніпровське-2» у цьому ж номері журналу.

⁴³ *Якобсон А. Л.* Керамика и керамическое производство...—С.119—147; *Якобсон А. Л.* Средневековый Херсон (XIII—XIV вв.) // МИА.—1950.—№ 17.—С. 168 та наступні; *Паршина Е. А.* Указ. соч.—С. 72, 73; *Макарова Т. И.* Поливная посуда // САИ.—1967.—Е 1—38.—С. 24—30.

⁴⁴ *Веклич М. Ф.* Проблемы палео-климатологии.—К., 1987.—С. 160.—Рис. 60.—С. 162; *Варушенко С. И., Варушенко А. Н., Клизе Р. К.* Изменение режима Каспийского моря и бессточных водоемов.—М., 1987.—С. 154.—Рис. 41.

⁴⁵ *Агбунов М. В.* Загадки Понта Эвксинского.—М., 1985.—Рис. 30, 31, 49, 50; *Агбунов М. В.* Античная лоция Черного моря.—М., 1987.—С. 123, 124; *Погорелая В. В.* Остров св. Эферия // Древнейшие государства на территории СССР.—М., 1984.—С. 197.

впадає в Дніпро ріка Буг»⁴⁶ і далі дає точне описання численних островів та переправ, розміщених вище за течією.

Територія Аджигольської балки Х—ХІІІ ст. була вкрита лісочагарниковою рослинністю і по ній протікала повноводна степова річка, що впадала в озеро лиманського типу, з'єднане з Дніпровським лиманом (рис. 1, ІІІ). Нині територія Аджигольської балки повністю позбавлена лісової рослинності, річка існує лише під час відлиги, а протока, що поєднує озеро в її пониззях з Дніпровським лиманом, загачена віковими весняними наносами та відокремлюється від Дніпровського лиману 200-метровим насипом (рис. 1, ІІ). Однією з головних причин такої ситуації, окрім суто географічних (нове підвищення рівня Чорного моря), була господарська діяльність людини, особливо наприкінці ХІХ — першій половині ХХ ст. Внаслідок цього суцільною оранкою була знищена степова цілина та вирубані лісові масиви, що покривали ярн та балки, а також береги та острови понизь Дніпра та Бугу. Це спричинило порушення водного балансу всього регіону, сприяло всиханню невеликих степових річок, струмків і джерел та значному прискоренню берегової абразії Дніпровського та Бузького лиманів і зникненню островів.

Таким чином, сприятливі природні умови Дніпро-Бузького лиману у ранньому середньовіччі — існування постійних джерел прісної води, наявність лісових масивів на материку та островах, що постачали необхідними будівельними матеріалами та паливом, разом із закритою від вітрів бухтою, де могли розміщуватися судна, — й визначили вибір району Аджиголу для створення тут постійного поселення. За рядом аспектів — безпосередня близькість гирл двох рік, відсутність проблеми з водопостачанням, наявність гавані з необхідними умовами для ремонту та оснащення суден — Аджигол вигідно відрізнявся від Безрезані.

В той же час, займаючи зручне положення для стоянки та зимівлі суден і господарської діяльності, у стратегічному відношенні поселення було незахищеним. Воно знаходилося на похилому боці балки і не мало жодних природних перепон, які можна було б використати для створення хоч якоїсь ефективної оборони. Тому роль захисту для місцевого осілого населення, ймовірно, могло відігравати городище Дніпровське-2, розташоване лише за 1,2 км від поселення Аджигол-1 (рис. 1, ІІ—ІІІ) на одному з найвищих місць усього узбережжя Дніпро-Бузького лиману. Від материкового плато воно відрізане двома глибокими балками, поєднуючись із ним лише вузьким перешийком, де був викопаний рів та насипаний вал. Як уже згадувалося, городище складається з двох нерівних частин, розділених невеликою балкою, схил якої були ескарповані та відокремлювали від основної частини його найбільш підвищену ділянку, на якій, ймовірно, знаходилася цитадель. На заході, з боку лиману, в давнину існувала дорога, яка поєднувала цю частину городища з береговою смугою. Нині вона зруйнована береговою абразією. Її залишки були знайдені під час розкопок. Можливо, саме тут розміщувався невеликий гарнізон та адміністрація поселення Аджигол-1.

Однак питання про його зв'язки з городищем Дніпровське-2 потребує додаткових досліджень.

Тільки наступні послідовні розкопки обох пам'яток зможуть дати надійний датуючий матеріал та більш повне уявлення про їхні культурні обриси та етнічний склад населення.

Поки що, виходячи з підсумків робіт 1982 р., можна висловити лише такі попередні міркування. У літературі, на підставі деяких повідомлень писемних джерел, висловлювалось припущення про існування в Х — початку ХІ ст. у гирлі Дніпра — традиційному місці зустрічі промисловців і торговців Русі та Херсонесу — постійних грецьких⁴⁷ та

⁴⁶ *Боплан*. Описание Украины. — СПб., 1832. — С. 30, 31.

⁴⁷ *Левченко М. В.* Указ. соч. — С. 302—304.

давньоруських⁴⁸ осілих поселень. Обидві версії багато в чому походять із статей русько-візантійської угоди 944 р., де говориться: «А ще обряжуть въ вустье Днепръском Русь корсуяны рыбы ловяща, да не творятъ имъ зла никако же. И да не имеютъ власти Русь зимовати въ вустьи Днепра, Бельбережи, ни у святаго Ельферья; но егда придетъ осень, да ндутъ въ дома своя в Русь»⁴⁹. Таким чином, за угодою руси мали право перебувати у цих місцях, на відміну від корсунців, тільки сезонно, а з настанням зими повинні були повертатися на батьківщину. Однак, як помітив А. Н. Сахаров, виходячи з того, що Святослав зимою 971—972 рр. зимував на Білобережжі, стаття угоди була ним порушена, і тут знаходилися постійні руські поселення⁵⁰.

Костянтин Порфірородний, описуючи шлях караванів руських суден, повідомляє: «...вони пливуть доки не дістануться затоки ріки, що є її гирлом, в якому знаходиться острів св. Еферія. Коли вони дістаються цього строва, то дають там собі відпочинок до двох-трьох днів. І знову вони переобладнують свої моноксили усім тим потрібним, чого їм не вистачало: вітрилами, щоглами, кормилами...»⁵¹. Острів св. Еферія, як нещодавно переконливо доведено⁵², — це не Березань, а сучасна західна частина Кінбуриського півострова, яка в давнину являла собою дельтовий острів, що омивався лиманом, морем та рукавом Дніпра. Враховуючи те, що Аджигольське поселення знаходилось якраз напроти Кінбури, на правому березі лиману, чи не варто в останньому бачити «Білобережжя» руських літописів (а в подальшому «Барбезе» італійських портоланів XIV—XV ст.)? В такому випадку угода 944 р. фіксувала права Русі на цілком конкретний географічний район, а саме, гирло Дніпра та береги його лиману — лівий («острів св. Еферія») та правий («Білобережжя») — від Аджиголу до Березані. Тут, ймовірно, і вирішив перезимувати Святослав, облишивши надію перейти дніпровські пороги, які захопили печеніги. Літописець повідомляє: «І ста зимовати в Білобережжі, и не бе у них брашна уже, и бе гладъ великъ, яко по полугривне глава кояча, и змова Святославъ ту»⁵³. Навряд чи ризикнув би досвідчений полководець зупинитися у безлісій ворожій місцевості, що не мала жодних умов для тривалого зимування. А. Н. Сахаров пише: «Виникає питання про те, де міг зимувати Святослав, в кого він міг купувати для своїх воїнів по півгривні кінську голову. Згодом, що до цього часу на Білобережжі вже знаходились руські поселення, де й знайшли притулок воїни Святослава. А це означає, що не тимчасові літні нахідники перебували в цих місцях... а були розташовані саме ті форпости, проти яких спрямовували свої дипломатичні зусилля в 944 р. візантійські політики»⁵⁴.

Візантійська версія про осіле поселення греків у регіоні, що розглядаємо, окрім згаданої угоди 944 р., ґрунтується на неодноразових повідомленнях джерел про рибний та соляний промисли Херсонесу у гирлі Дніпра. Особливу увагу привертає у цьому плані так звана «Записка грецького топарха» кінця X — початку XI ст., яка неодноразово досліджувалась і має значну історіографію, що містить досить протилежні точки зору⁵⁵.

У першому з трьох фрагментів «Записки» йдеться про повернення топарха, який, ймовірно, стояв на чолі військового загону, на батьківщину. Просуваючись по Дніпру, загін дістався його гирла, де був затриманий льодоставом. «Ми підійшли ближче і кінні ступили на ріку.

⁴⁸ Мавродин В. В. Очерки по истории феодальной Руси.— Л., 1949.— С. 63; Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава.— С. 124.

⁴⁹ ПВЛ.— Ч. 1.— М.—Л., 1950.— С. 37.

⁵⁰ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава.— С. 124.

⁵¹ Константин Багрянородный. Об управлении империй.— С. 273.

⁵² Погорелая В. В. Указ. соч.— С. 197, 198.

⁵³ ПВЛ.— Ч. 1.— С. 53.

⁵⁴ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава.— С. 111, 112.

⁵⁵ Детальну історіографію — див.: Левченко М. В. Очерки по истории...— С. 291—339; Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава.— С. 112—127.

Переправившись і прибувши в селище Боріон, ми зайнялись їжею та наглядом за кіньми»⁵⁶. Тут загін був надовго затриманий зимою не годюю, знайшовши співчуття жителів селища. Почекавши «достатню кількість днів» та доставши у Боріоні проводирів і необхідний провіант, топарх рушив у напрямку Маврокастроу. Уникаючи полеміки, скажемо, що М. В. Левченко переконливо довів, що грецька колонія Маврокастрон знаходилась у гирлі Дністра⁵⁷, й відповідно, топарх просувався від гирла Дніпра на захід. «Найімовірніше,— пише він,— селище Боріон варто шукати у нижній течії Дніпра, де можна передбачати деякі грецькі, зокрема корсунські володіння, або ж поселення та факторії для торгівлі»⁵⁸.

Загін топарха просувався від Києва вздовж правого берега ріки. Потім подорожани переправилися на протилежний берег. Помилка багатьох дослідників полягала в тому, що вони вважали це переправою на лівий берег самого Дніпра, а, отже, робили висновок, що Боріон знаходився на шляху до Криму⁵⁹. Однак, якщо Маврокастрон розміщувався на захід від дніпровського гирла, тоді шлях топарха не міг пролягати інакше як від гирла далі — вздовж правого берега Дніпровського лиману аж до Станіславського мису⁶⁰. Тут, переправившись через замерзлий лиман, загін і прибув до селища Боріон, розташування якого у такому випадку повністю відповідає місцезнаходженню Аджигольського поселення.

Судячи з опису топархом суворої зими у місцевості, якою він просувався від гирла Дніпра до Маврокастроу, та за самою назвою поселення — «Боріон», воно не дарма називалося саме так. Ймовірно, його назва походила від *ov βορέας* — «північ», «північний» або «північно-східний вітер» або то *βορειον* — «північ», «пора північних вітрів», і воно було найпівнічнішим серед візантійських поселень Надчорномор'я. Природньо, що приваблювало було б локалізувати Боріон на Дніпровському лимані⁶¹, пов'язавши його з конкретним археологічним об'єктом. Проте, достовірних підстав для ототожнення Аджиголу з Боріоном немає.

В той же час, конкретні матеріали, здобуті при розкопках Аджигольського поселення, — у першу чергу, кераміка, тип та конструкція жител і печей — дозволяють говорити про споріднені зв'язки відкритої пам'ятки з іншими синхронними поселеннями Південного Подніпров'я Х—ХІІІ ст. Дослідники цього регіону вважають, що тут в ІХ—ХІ ст. склалася своєрідна культура, яка має ряд схожих рис із слов'янськими та салтівськими пам'ятками⁶². Кістяк давньоруського населення складали тут нащадки пеньківських племен, серед яких осіла частина алано-болгар, що в подальшому була асимільована слов'янами. Як вважають, це населення було південною частиною уличьких племен⁶³.

Джерела по-різному вказують на місцезнаходження уличів. Так, згідно Лаврентіївського літопису, «Улучи, Тиверьци сядяху по Днестру, присядяху к Дунаеви, бо множество их, седеху бо по Днестру оли до моря, суть гради их до сего дне, да то ся зваху от Грек Великая

⁵⁶ Миллюков П. Н. Время и место действия записки греческого топарха // Труды VIII АС.— М., 1897.— С. 281.

⁵⁷ Левченко М. В. Указ. соч.— 304—309.

⁵⁸ Там же.— С. 302.

⁵⁹ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава.— С. 125.

⁶⁰ Цікаво відзначити, що із Станіславського мису походять знахідки двох візантійських монет Х ст. (Голенко К. В. Византійские монеты X в. из находок в с. Станиславе // СА.— 1961.— № 3.— С. 290, 291), а за 2 км на північ від нього згодом знаходився ґрунтовий могильник часів Київської Русі (Ратнер І. Д. Вказ. праця.— С. 24).

⁶¹ Можливо, не дарма, В. Томашек локалізував Боріон у районі Миколаєва (Tomaszek W. Die Goten in Taurien.— Wien, 1881.— S. 38), а С. Шестаков ототожнював Боріон з Олешшям (Шестаков С. Памятники христианского Херсонеса.— М., 1908.— Вып. III.— С. 75).

⁶² Сміленко А. Т. Слов'яни і степові племена в Південному Подніпров'ї // Археологія.— 1972.— Вип. 7.— С. 73; Козловский А. А. Указ. соч.— С. 64.

⁶³ Сміленко А. Т. Слов'яни та їх сусіди.— С. 174, 175.

Скуфь»⁶⁴. За Іпатіївським літописом: «Улутучи, Тиверци седаху бо по Бугу и по Днепру, и приседяху к Дунаеви, и бе множество их седяху бо по Бугу и по Днепру оли до моря, и суть гради их и до сего дне...»⁶⁵ У Новгородському літопису говориться: «И 'беше седяще Углице по Днепру вниз и по семъ придоша межи Бъгъ, и Днестр и седоша тама»⁶⁶. Баварський географ X ст. відзначає, що улличі мають 318 міст⁶⁷. Костянтин Порфірородний вказує, що улличі («Ултины») жили у безпосередньому сусідстві з печенізьким округом Явдиртієм⁶⁸.

Згідно з дослідженням Б. О. Рибаківа, до X ст. улличі населяли Південне Подніпров'я, доходячи на заході до Південного Бугу, а на півдні — до чорноморського узбережжя. Після наполегливої боротьби з кийівськими князями у 930—940 рр. улличі залишили Середнє Подніпров'я і відійшли у нижнє межиріччя Дністра і Південного Бугу⁶⁹. Це підтверджується археологічними дослідженнями верхів'їв Південного Бугу, де відкрито близько 50 слов'янських городищ та селищ X—XI ст., що належали улличам⁷⁰. У той же час ряд дослідників не без підстав вважає, що не все улличке населення залишило Південне Подніпров'я⁷¹. Тут лишилася рядова частина сільського населення, яке продовжувало займатися землеробством, скотарством, промислами та торгівлею. Слід вважати, що близькість загальних рис культури Аджигольського поселення з пам'ятками Степового Подніпров'я, про що йшлося вище, дозволяє пов'язувати його виникнення з просуванням улличкого населення на південь уздовж Дніпра у X ст. Таким чином, Аджигол нині є найпівденнішим давньоруським поселенням X—XI ст. басейну Дніпра та Південного Бугу. У наступний період (XII—XIII ст.) склад його жителів, як і інших осілих пам'яток пониззя Дніпра, ймовірно, доповнювався новими переселенцями з Середнього Подніпров'я.

У XI—XII ст. на підмурках одного із цих поселень і виросло Олешшя⁷². Вважається, що в цей час улличі вже зійшли з історичної арени. Однак чи не звучить у назві цього давньоруського міста у гирлі Дніпра відзвук імені слов'янського племені, яке обживало цю територію століттям раніше? Джерела знають кілька варіантів написання цього етноніма — «уллучи», «улличи», «угличи», «унличи», «улутичи», «оулличи» тощо⁷³. Чи не є транскрипованим від «Улличи», «Оулличи», «Олешсье» найменування Олешшя та й самого Дніпра як «Улиски», «Еллексе», «Оулески», «Улликис» та інші у середньовічних джерелах?⁷⁴

Нагадаємо повідомлення Іпатіївського літопису, який, повістуючи про улличів, що живуть уздовж Бугу та Дніпра до моря, повідомляє «и суть гради их и до сего дне». Це повідомлення, як і розглянуті вище відомості про «Білобережжя» та «Боріон», зайвий раз підкреслює важливість планомірного археологічного вивчення пониззя Дніпра з метою виявлення нових пам'яток середньовічного осілого населення, перспек-

⁶⁴ Лаврентьевская летопись.— Т. I.— С. 5.

⁶⁵ Ипатьевская летопись.— Т. II.— С. 9.

⁶⁶ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов.— М.—Л., 1950.— С. 109.

⁶⁷ Шафарик П. И. Славянские древности.— М., 1848.— Т. II.— Кн. I.— С. 116.

⁶⁸ Константин Багрянородный. Об управлении империей.— С. 297, 298.

⁶⁹ Рыбаков Б. А. Улличы // КСИИМК.— 1951.— Вып. 35.— С. 17. Див. також: Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией.— М., 1968.— С. 104; Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв.— М., 1982.— С. 132; Толочко П. П. Древняя Русь.— К., 1987.— С. 37.

⁷⁰ Хавлюк П. I. Вказ. праця.— С. 171, 172.

⁷¹ Смеленко А. Т. Слов'яни та їх сусіди.— С. 176; Козловский А. А. Указ. соч.— С. 64, 69.

⁷² Мавродин В. В. Очерки по истории.— С. 63.

⁷³ Трубачев О. Н. О племенном названии улличы // Вопросы славянского языкознания.— 1961.— Вып. 5.— С. 186—190; Худащ М. Л. Про походження давньоруських етнонімів дреговичі й улличі // Мовознавство.— 1981.— № 5.— С. 52—58.

⁷⁴ Мавродин В. В. Русское мореходство на южных морях.— Крымиздат, 1955.— С. 105; Рыбаков Б. А. Русские земли по карте Идриси 1154 года // КСИИМК.— 1952.— Вып. 43.— С. 35; Бейлис В. М. Ал-Идриси о портах Черноморского побережья и связях между ними // Торговля и мореплавание в бассейне Черного моря в древности и средние века.— Ростов-на-Дону, 1988.— С. 69, 75.

тив якого й відкривають дослідження Аджигольського та Дніпровського поселень.

Подальші цілеспрямовані розвідки й розкопки у стратегічно важливому районі Північного Причорномор'я, за який вели постійну боротьбу Візантія та Русь, неодмінно дадуть нові цікаві дані для вирішення проблеми становлення та розвитку давньоруської держави.

С. Б. Буйських, М. М. Іевлев

ОБ ОСЕДЛОМ НАСЕЛЕНИИ НИЗОВИЙ ДНЕПРА И ЮЖНОГО БУГА В X—XIII ВВ.

Проблема существования оседлого населения в низовьях Днепра и Южного Буга в период образования и расцвета Киевской Руси (X—XIII вв.) — одна из сложнейших и до конца не решенных в отечественной науке. В литературе, на основании некоторых сообщений письменных источников, высказывались предположения о существовании в X—XI вв. в устье Днепра, за которое вели постоянную борьбу Византия и Русь, оседлых греческих (херсонесских) и древнерусских поселений. Однако достаточно ярких памятников, подтверждавших бы это, до недавнего времени в регионе не было.

В определенной степени лауну в этом вопросе и заполняют материалы, полученные в ходе раскопок 1982 г. двух новых поселений X—XIII вв. Аджигол-1 и Днепровское-2, открытых на побережье Днепро-Бугского лимана, чему и посвящена данная статья. Близость общего облика культуры поселений с древнерусскими памятниками Стенного Поднепровья позволяет связывать их возникновение с продвижением улчей на юг по Днепру в X в. В дальнейшем (XI—XIII вв.) состав их жителей, как и других оседлых памятников низовий Днепра, по-видимому, пополнялся новыми переселенцами из Среднего Поднепровья. В XI—XII вв. на базе одного из этих поселений возник древнерусский город Олешье.

S. B. Buiskikh, M. M. Ievlev

SETTLED POPULATION OF THE LOWER DNIEPER AND SOUTH BUG IN THE 10th-13th CENT.

A problem on existence of settled population in the Lower Dnieper and South Bug in the period of formation and flourishing of the Kiev Rus (10th-13th cent) is one of the most intricate and still undecided problems of the home science. Proceeding from information found in some written sources certain assumptions were advanced in literature concerning existence of settled Greek (the Chersonese) and Old Rus settlements in the Dnieper mouth in the 10th-11th cent which was a constant bone of contention for Byzantium and Rus. However, till recently there were no sufficiently reliable evidence in the region to confirm that.

This gap is, to a definite extent, filled by data obtained during excavations of two new settlements of the 10th-13th cent. (Adjigol-1 and Dneprovskoe-2) discovered on the Dnieper-Bug estuary coast in 1982 and described in the paper. Proximity of the general aspect of culture of those settlements with Old Rus settlements of the Steppe Dniester territory permits attributing their origin to migration of ulichs to the south of the Dnieper in the 10th cent. In the course of time (11th-13th cent) the number of inhabitants in those settlements, as well as in other ones in the lower reaches of the Dnieper was supplemented by new migrants from the Middle Dnieper territories. In 11th-12th cent. one of such settlements gave rise to the Old Rus town Oleshie.

Одержано 10.10.90